

НАШ ЈЕЗИК

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

LIBRARY
JUN 10 1952
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. III св. 3-4

3134

БЕОГРАД 1951

САДРЖАЈ

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : О језичким поукама	73
2. <i>М. Павловић</i> : Синтакса и интерпункција	79
3. <i>М. Шевановић</i> : Напoredна употреба заменица који и чији у посесивној служби	91
4. <i>И. Шевовић</i> : Разумети се у чему или у шта	98
5. <i>И. Појовић</i> : Стајати — стојати	104
6. <i>М. Сучевић</i> : Још о слову ј пре Вука	116
7. <i>Св. Марковић</i> : Једно значење речи алаш	118
8. <i>Др А. Коштић</i> : Рад на стварању медицинске терминологије	120
9. Писма уредништву:	
I <i>М. Јовичић</i> : Нека питања о правилној употреби речи у књижевном језику	123
II <i>Б. Милановић</i> : Одговор на стављена питања	128
10. Језичке поуке	145

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора: Бранислав Милановић

Научна књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1951

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

СИНТАКСА И ИНТЕРПУНКЦИЈА

(Поводом анализе неких стихова из народних песама)

У песми Женидба Максима Црнојевића налазимо велики број стилистичких детаља који заслужују да се проуче. Један од њих је израз *женска страна*, употребљен у два стиха са различитом вредношћу, у две говорне ситуације тако да би требало и интерпункцијом да оне буду диференциране. Међутим Вук Караџић то није учинио. Из анализе дате у овоме чланку треба да се покаже и од коликог је значаја правилна употреба запете за тумачење текста и какви се шири закључци из тога могу изводити.

I

Изрази *женска глава*, још и данас у употреби врло често у облику вокатива у значењу: „Жено, знаш ли шта чиниш“, и *женска страна* имају синтетичну семантичку вредност „жена“ као неискључива глава, као слабија страна, супротно значењу *мудра глава*, „човек“, чије значење има више нијанси: снагу, одлучност, јачину, а уз то и искуство, па онда и мудрост. У споменутој народној песми израз *женска страна* употребљен је у два стиха.

Но да видиш једне женске стране (156) и
Женска страна мудро одговара (224).

Љуба Ивана Црнојевића показује пуно поштовање које дугује своме мужу и господару; пре но што ће га упитати зашто је сетан невесео, она —

Подви скуте и подви рукаве,
Цјелива му руку и кољено (130—131).

А на Иванове речи о последицама Максимове болести:

Но сам дужду ријеч оставио
 Да доведем хиљаду сватова,
 Да љепшега од Максима нема;
 Јутрос, љубо, нема грднијега, —
 Ја се бојим кавге преко мора,
 Кад Максима сагледају мога (150—155)

— она, пред собом оправдана ситуацијом, чини замерку за оно што је основни повод целој трагедији. Иако жена, она ово чини, мада јој не приличи и мада она ни сама у другој прилици то не би учинила:

Но да видиш једне женске стране,
 Како грдно рече господару:
 Господаре, да од Бога нађеш!
 Куд те сила сломи преко мора,
 На далеко, четрест конака,
 Преко мора, да не видиш дома,
 Ни без јада доведеш девојку! . . .“ (156—162)

У горњем стиху *женска страна* значи „жена“, и она се — таква по схватањима нашег средњег века, — обраћа без довољно пажње, она говори Ивану Црнојевићу *грдно*.

Међутим када, после пуних девет година, Иван добије поруку („књигу“) од дужда млетачкога да дође по девојку или да јој пошаље „отпусну књигу“, књигу разрешења, да би се за другога могла удати, — Иван Црнојевић пита своју љубу за савет:

„Љубо моја, ну ме сјетуј саде,
 Ал' ћу снаси књигу оправити,
 Да се наша снаха преудаје, —
 Ал' ћу слати, ал' слати нећу?“ (220—223).

На ово народни певач наставља, показујући и обичајем освештани став и у даној говорној ситуацији одређено фор-

мулисану готовост Иванове љубе да каже своје мишљење, иако то не одговара основним обичајима феудалнога доба балканске средине.

Ситуација скваћена у ширем смислу истински је тешка и захтева смишљен одговор, са предвиђањем свих могућих компликација у односима Црне Горе према Млетачкој Републици. За Ивана Црнојевића обадва могућна решења воде катастрофи, и зато њему треба савет „мудрога јунака“, чије је расуђивање ојачано животним искуством. — Од жене се по схватању Иванова времена савет не тражи, од жене се „памет не купује“. Жени се Средњи век диви; она је на једној страни предмет трубадурске поезије, на другој стуб куће, — али није онај који може давати савете. Жена је могла бити и домаћин, и радоначелник, и многим продицама дати отпечатак женске лозе као што кажу презимена: Анђелићи, Босићи, Василићи, Гроздићи, Зорићи, Јањићи, Јокићи, Катићи, Љубићи, Љубичићи, Марићи, Недићи, Петрићи, Ружићи, Смиљанићи итд., — па ипак је она застала док прође ма и много млађи мушкарац, а при дочеку му прилазила руци и не говорила док није била питана. Жена нашега народа је, за балкански свет турског периода, потпуно у сенци живота; она је кроз векове ишла пешице, носећи терет на леђима, док је пред њом, на коњу, под оружјем, јахао псеудофеудалац њен муж, ратнички настројен и пун јуначког поноса планинац. Па ипак, Иван Црнојевић у тешкој ситуацији пита жену за савет.

У жене је дуга коса, а кратка памет — у антители каже народна пословица. Ову мисао уноси у свој одговор и љуба Иванова, и то као неко оправдање за оно што ће рећи, а што не мора бити и *добар* одговор —

Женска страна мудро одговара:

„Господару, Црнојевић Иво!

Ког су љубе досле сјетовале,

Кога досле, кога ли ћ' од селе,

С дугом косом, а памећу кратком?

Ал' ти хоћу ријеч проговорит!“ (224—229).

Стих 224, који треба да да смисао овоме одговору и њеном мишљењу о самој себи као „женској страни“ ни у Вукову лајпцишком издању III књиге, где је ова песма (забележена 1822 године од Старца Милије) први пут штампана (1823 ни у Вукову бечком издању II књиге (1845 г.), где је унета из III књиге ранијег издања; ни у првом државном издању, — нема запете иза прве синтагме *женска страна*, на месту цезуре. Према томе синтагма *женска страна* значи исто што и *женска глава*, има значење супротно значењу мушка, мудра глава, дакле — жена. Са том вредношћу синтагма *женска страна* имала би да буде просто граматички субјекат реченице коју би сачињавао овај стих у целини.

Али тумачење „жена мудро одговара“ — било би у општој супротности са целим комплексом схватања о жени, и са самом конкретном говорном ситуацијом, са контекстом, — јер Иво Црнојевић тражи савет од жене управо зато што се крај њега „не придеси мудрога јунака“ (ст. 217). Ово поткрепљује и сав смисао стихова који чине одговор, а нарочито она скоро ритуална ограда: да женино није давати савета. Стварно, стих 224 садржи у себи *две* мисли међусобно супротстављене, односно две реченице у недвосмисленој антители, и такве две реченице се морају одвојити запетом:

Женска страна, мудро одговара!

Први део овога стиха још је у психолошком смислу реченица у елипси, а њену вредност дао би њен употпуњени вид:

[*Јесте*] женска страна,

односно са антителизом:

Женска страна [*јесте*], [*на ипак*] *мудро одговара*.

II

Од наведеног, због антителизе психолошки појачаног и елипсом сажетог значења, вредност израза *женска страна јесте*, у вези са оградом *на ипак*, добија еквивалентну вредност *иако је женска страна*, тј. *иако је жена*, — при чему допусно

иако проистиче из претходног степена нешто мање интензивног истицања оградe, из подразумевања нијансе *па ипак*. Дакле, право значење овога стиха јесте: *Иако је женска страна, она (ипак) мудро одговара.*

Одговор љубе Иванове и јесте мудар, и да се њено мишљење примило, не би дошло до трагичног обрта: својим здравим инстинктом она предвиђа да витештво мора схватити неминуовност судбине, па тако и последице Максимове тешке болести:

„Од Бога је велика гријота,
А од људи зазор и срамота
Ђевојачку срећу замотати
И у њену роду узаптити.
Послушај ме, драги господаре!
Од шта си се данас препануо?
Ако су га красте иштетиле,
Ако бидну главни пријатељи,
За то ријеч проговорит неће...“ (230—238)

При овоме *ако* из 236 стиха има значење *иако, мада*, а придев *главни* уобичајену епитетску вредност *прави, истински*.

Да је овај савет био добар, и једини излаз из ситуације, потврђују и речи Латинке девојке, која управо развија мисао љубе Иванове:

„Мио свекре, Црнојевић Иво!
Максиму си срећу изгубио,
Како с' другог зетом учинио.
Рапшта, свекре, да од Бога нађеш!
Ако су га красте иштетиле —
Ко је мудар и ко је паметан,
Томе, свекре, ваља разумјети,
И свако може муке допанути;
Ако су га красте нашарале,
Здраве су му очи обадвије,
Срце му је баш које је било... (901—911)
Но ти, свекре, Богом ти се кунем:

Ја ти враћај благо са јабане,
 Са вашег војводе Милоша,
 Те удари на Максима твога,
 Јал' напријед ни крочити нећу..." (920—924)

Савет Љубе Иванове, дакле, био је стварно мудар, иако је она „женска страна“, — а такво тумачење захтева да се, бар у наредним издањима, ставља запета иза првог дела 224 стиха, те ће се и интерпункцијом исказати право значење целе ове реченице које је супротно значењу из 156 стиха где израз „женска страна“ казује мишљење Средњег века о жени и где зато не може доћи запета.

Да је пример из 224 стиха уствари омашка интерпункција самога Вука Караџића, показује и анализа интерпункције других стихова Караџићевих издања народних песама, анализа којој је Богдан Поповић посветио чланак „Интерпункција у српским народним песмама“ (Страни преглед, VII—VIII, бр. 1—4, с. 1—21). Он је врло лепо показао да је погрешно употребљена запета у познатим стиховима песме Женидба Душанова где се даје слика Милоша Војиновића са компарацијом и где запета прекида ток мисли саме реченице:

Сину Милош у пољу зелену,
 Као јарко иза горе сунце.

„После првог стиха, каже Б. Поповић, не треба да има запета. Певач није хтео прво да каже да је Милош „синуо“, па после да дода да је синуо „као сунце“; него је, у свом лепом поређењу, рекао обе појединости, и глагол и његову допуну, заједно, као једну реченицу: Милош сину као сунце“ (стр. 12). Код Караџића у народним песмама има и других погрешака у употреби запете, како Б. П. овде наводи.

Али Караџић у многим примерима има правилно употребљену запету у антитезама, као напр. у песми Удаја сестре Душанове, и то на два места:

Сва господа устаде на ноге,
 Па се цару часно поклонише,

Покљонише, [а*ми*] не одговорише (20—22), и
 Сва устаде по реду господа,
 Часно цару диван учинише,
 Учинише, [а*ми*] не одговорише (71—73).

Тако је и у даљим стиховима исте песме:

Таде царе ријеч проговара:
 „Чујете ли, сва српска господо!
 Вино пити, а не опити се —
 Нит' је било, нити може бити . . .” (80—83).

Исти је случај и у стиховима песме Бановић Страхиња:

„Онда мене љуба обранила,
 Љуба моја [а] мила шћерца твоја, —
 Нешће мене, [но] поможе Турчину” (785—787).

Антитеза је правилно обележена запетом и у још многим стиховима, скоро без изузетка, тако да се намеће закључак да је Вук Караџић пропустио да супротност обележи у 224 стиху песме Женидба Максима Црнојевића због аналогije према стиху 156 исте песме, где израз *женска страна* и не треба да буде одвојен.

Ближи пример за правилну примену запете, и то са антitezом да је неко мудар, а ипак учини нешто супротно принципу мудрости, налази се у стиховима песме Милош у Латинима:

Вели њима војвода Милошу:
 „Ви сте мудри, господо латинска,
 Јесте мудри, а*л'* [= *на ипак*] зборите лудо . . .”
 (14—16).

А у песми Бановић Страхиња случај је веома близак ситуацији из стиха поводом кога овде дискутујемо:

Мудар Бане, *пак* је иштетио:
 На јутру му не зва добројутро . . . (586—587).

Мудар човек зна све обзире и правила опхођења, и не сме их пропустити, па ипак — бан је „иштетио“, погрешно, није Влах Алији пожелео „добро јутро“. При томе *пак* значи „ипак“, дакле нешто одређеније, рељефније казано него у поменутоме 224 стиху, а ово управо доказује да се у њему Караџић могао механички повести за 156 стихом.

III

Анализа стиха 224 песме Женидба Максима Црнојевића отвара још два проблема из синтаксе — проблем стварања односа инверзије и проблем односа паратаксе према хипотакси.

Објашњавање реченице: *Женска страна, мудро одговара на два начина*, од којих је један у паратакси а други у хипотакси, уводи нас у разумевање потсвесне позадине психолошко-језичког формирања реченице и преношења тежишта са једног елемента на други, води нас разумевању принципа инверзије пре свега. А као последица тога ремећења и преношења тежишта јавља се нов однос између два дела реализације једне комбиноване мисли, једне сложене реченице.

Прво тумачење: *Женска страна јесте, а мудро одговара*, или у прецизнијој антителизи — *Женска страна јесте, па ипак мудро одговара*, очигледно показује примарни степен развитка синтагме *женска страна*, управо враћање те синтагме у облик пуне реченице из кога таква синтагма може настати. Друго тумачење: *Иако је женска страна, она мудро одговара* — показује, очигледно, степен ужег повезивања ове две реченичне реализације; показује резултат једне компликованије психолошко-језичке говорне ситуације.

Док је однос из такве две реченичке реализације обележен обичном адверзативном свезицом *а*, дотле је само у обичном виду изражена супротност, какву иначе, у другим, напред анализираним примерима обележава свезица *али* или само запета. У основи такав однос паратаксе, али са појачаном везом по супротности, изражавао би се ако употребимо *па ипак*, које осем функције ознаке супротности, садржи у извесној мери и нијансу допунског значења, мада адверза-

тивност преовлађује, и тиме се још одржава однос паратаксе између оне две реченичне реализације. Међутим, јачањем онога другог елемента садржаног у огради *на ипак*, јачањем условљеним управо конкретном говорном ситуацијом онаквом каква нам се указала из психолошко-стилистичке анализе главних места саме народне песме, — долазимо до појачања те ограде *на ипак*, а тиме до преношења такве појачане нагласе на допуну свеузу *иако*, односно *мада*, — долазимо, дакле, до реализовања *допусног* односа између две мисли односно две реченице, при чему тежиште целе такве сложене реченице, тежиште њене предикативности, прелази на реченицу која формулише, која исказује допунски однос, тј. добијамо из паратаксе — хипотаксу.

При овоме преношењу улоге *на ипак* на *иако* јавља се однос инверзије оба дела. Други део стиха *мудро одговара* — остаје основни елемент, полазна тачка, оно што описна граматика назива главном рченицом; а реченица која њу допунски, као допусна условљеност, употпуњава и прецизира казана је у почетку. Таква инверзија, несумњиво, захтева да се употреби запета иза овакве допусне реченице, као што изричито истиче А. Белић у своме чланку *О стављању запете*. „Када се то изврши, каже он, тиме се ломи логички ред у реченици, — зависној се реченици, која је тим премећањем нарочито истакнута, даје готово напоредни значај са главном рченицом, њена зависност од главне реченице није више тако одређена као што је онда када се зависна реченица налази на свом правом месту. Зато се после такве зависне реченице ставља запета“ (Наш језик, н. с. књ. I, св. 1—2, с. 18). — Идући за оним што је у психолошко-језичким процесима битно, чак и кад недостају формалне ознаке субординације, хипотаксе, ми морамо такав однос схватити и примити ако је он условљен општом говорном ситуацијом, — а такав је случај у анализираном 224 стиху. Оваква нас анализа управо и доводи не само до схватања природе хипотаксе у језичким реализацијама него и до разумевања психолошко-језичког процеса саме инверзије.

Пре свега, оваква конкретна анализа говорне ситуације према говорној реализацији води нас директно исправљању

нетачнога гледања Хермана Паула на однос паратаксе и хипотаксе. По њему је погрешно гледиште да је хипотакса проистекла из паратаксе. (Hermann Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 1909, с. 145). Овом приликом пак треба нагласити да се у науци о језику уско схватао проблем прелаз паратаксе у хипотаксу; он се везивао за стање у језицима данашњих примитивних народа. Мање погрешна оријентација била би да се полазило само од начина мишљења и изражавања најпримитивнијих народа, са Тасманије, од Папуанаца, или од индикација о говорним могућностима пећинског човека старијег доба. Нешто прецизнију оријентацију за схватање односа изражавања у паратакси и хипотакси може нам дати анализа говорног тока разних степена имбецилних и дебилних из Дома за имбецилне (Јабучка, близу Панчева).

Међутим, анализа и нормалног процеса мишљења и реализовања мисли говорним током, показује јасне могућности комбиновања елемената мишљења при говорној функцији, мењање рељефа при таквом реализовању, преношења тежишта са извесних елемената на друге.

Овакве процесе мишљења — говора доказују осим анализе 224 стиха песме Женидба Максима Црнојевића и многи други слични случајеви. Недоречени елементи који намећу потребу за интерпретирањем нису ређи у обичном говору но у народном стиху, а ту су врло чести, садржани у неким другом делу реченице. Тако у песми Цар Лаазар и Царица Милица, у дистиху:

Носим клобук брату рођеноме, —
Ја сам млада, мило ми је перје (136—137)

други стих стварно значи:

[А перје ћу за себе узети],
Ја сам млада, мило ми је [младој] перје,

— и даље, тај стих може значити:

(Зато) што сам млада, мило ми је перје,

чему би претходна фаза била:

Мило ми је перје, *јер* сам млада.

Из песме Урош и Мрњавчевићи, стих:

Књиге гледа, *а* говори Марко (193)

значи:

Књиге гледа, *а* [*при том*] говори Марко,
— *а* затим са израженом тенденцијом да се прецизира временски однос у хипотакси:

[*Док*] књиге гледа, говори Марко,

при чему се адверзативна вредност свезице *а* преноси на временску функцију *док*.

Потпуно пак паралелне случајеве стиху 224 имамо у примерима већ наведеним за употребу запете у антители. И у њима привидни однос паратаксе садржи подразумевену иако неизражену хипотаксу:

Јесте мудри, *ал'* [= *на ипак*] зборите лудо, —
то јест:

Иако сте мудри, зборите лудо, —

и:

Мудар Бане, *пак* је штетио

то јест:

Мада је мудар Бане, (*ипак*) је прегрешио.

Из оваквих анализа, дакле, инверзија нам се показује не као процес механичког пребацивања једне реченице испред друге, већ као привлачење тежишта, преношење елемента значења који добија појачану вредност и чиме се ремети равнотежни однос паратаксе, *а* ствара уже изражена повезаност — однос хипотаксе. Овакви примери показују да стварно „постоји и хипотакса без икаквих свезица, са истом онаквом зависношћу као у хипотаксичким реченицама“, како о оваквим појавама говори А. Белић у својој магистралној студији

О језичкој природи и језичком развитуку (с. 469). Сама пак анализа оваквих примера конкретно нам приказује суштину унутрашњег, психичког процеса при стварању ближег повезивања две реченице, процеса претварања односа паратаксе у однос хипотаксе са јављањем инверзије у новом стању реализовања мисли. Тај нови однос, дакле, има да обележи запета као формална ознака не саме инверзије већ инверзије условљене хипотаксичким односом.

Миливој Павловић